

İBN ABDÜSSELÂM el-FÂSÎ

(ابن عبد السلام الفاسي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm
b. Mehammed el-Fihri el-Fâsî
(ö. 1214/1799)

Faslı kıraat âlimi.

1130 (1718) yılı dolaylarında Fas'ta doğdu. Endülüs'te Mâleka'ya (Malaga) yerleşen Benî Fihri kabilesinin Beni'l-Ced diye anılan kolundan ilim ehli bir aileye mensuptur. Fas'ta öğrenim gördü, küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi; Arap dili ve edebiyatı, hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve tarih okudu. Özellikle Mağrib'de İbn Gâzî Medresesi'ne mensup âlimlerle doğu İslâm dünyasındaki âlimlere hocası Ebû Zeyd Mencere el-Hasenî vasıtasıyla ulaşan senedlerle kırâat-i seb'ayı öğrendi, bu sahada adını duyurdu. Bilgisini iletirmek üzere Sûs, Âyt Savâb, Suvayre, Hebt, Gumâre, Lamte gibi şehir ve bölgelere seyahat etti; çeşitli kabilelerin lehçelerini, kıraat öğretimi, tecvid usul ve üslûplarını öğrendi, bu vesileyle birçok kişi kendisinden faydalandı. Hocaları arasında Fas'ta Ebû Zeyd İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî'den sonra kıraat medresesiyle tanınan Ebû'l-Alâ İdrîs b. Muhammed el-Mencere'nin oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman b. İdrîs el-Mencere el-Hasenî (el-Mencere es-Sagîr), Ahmed b. Abdülazîz el-Hilâlî es-Sicilmâsî, Ebû Hafis Ömer b. Abdullah el-Fâsî, Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, Cessûs lakabıyla tanınan Muhammed b. Kâsim el-Fâsî gibi âlimler yer alır. Fas Alevî Kralı III. Muhammed tarafından müderris tayin edildiği Suvayre'de bir müddet ders verdikten sonra Fas'a dönüp öğretim ve telifle meşgul oldu. Öğrencileri içinde kendisinden kırâat-i seb'ayı on dört hatimle okuyan Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdullah el-Heştûkî, İdrîs b. Abdullah el-Vedgîrî el-Bekrâvî, Basrî veya İbnü'l-Basrî diye bilinen Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî, Muhammed b. İbrâhim ez-Zervâlî el-Usfûrî, Abdullah b. Ali er-Rekrakî, Fas Alevî Sultanı Mevlây Süleyman b. Muhammed anılabılır. İbn Abdüsselâm'ın tarihi Mağrib'de müteahhirîn döneminin en önemli kıraat tariki kabul edilir. Bu ilme olan derin vukufunun ve birçok yere

اع

seyahat yapmasının sonucu olarak Mağrib-i Aksâ'da bugün mevcut kıraatlerin isnadlarının büyük kısmı onun tarikiyle gelmiştir (bu tarikler için bk. Abdülhâdî Hamîtû, IV, 419-455). İbn Abdüsselâm el-Fâsî 12 Receb 1214'te (10 Aralık 1799) Fas'ta vefat etti ve dedesinin büyük dedesi sûfî Ebû'l-Mehâsin el-Fâsî'nin Bâbü'l-fütûh semtindeki türbesine defnedildi.

Eserleri. 1. İthâfû'l-ahî'l-eveddi'l-mütedânî bi-me'hâzî Hırzî'l-emânî ve vechî't-tehânî (el-Mehâzî bimâ yefükkü esre'l-ânî min fevâ'idî'n-Neşr ve Kenzî'l-me'ânî). Kâsim b. Firruh eş-Şâtîbî'nin eş-Şâtîbiyye'si üzerine yazılan bir hâşiyedir (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 2060K; Rabat, el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 8019, 8043, 11203; Dârü'l-hadîsi'l-Haseniyye, nr. 8470; Tıtvân, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 880; ayrıca bk. Menûnî, *Qabes*, II, 909; Abdülhay el-Kettânî müellif hattı nüshanın kendisinde olduğunu kaydeder, bk. *Fihrisü'l-fehâris*, II, 848). **2. Şeze'l-buhûrû'l-ʿanberi ve baʿzu ʿazâʿimi't-ʿâlibî'l-ʿabkarî iʿâneten ʿalâ fetḥi Kenzî'l-ʿAllâme Ebî İshâk el-Caʿberî** (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 2589; Vezzân, Mevlây Abdullah eş-Şerîf Ktp., nr. 802; ayrıca bk. Menûnî, *Qabes*, II, 909). Ca'berî'nin eş-Şâtîbiyye üzerine yazdığı *Kenzü'l-me'ânî* adlı şerhin geniş bir hâşiyesidir. **3. el-Ḳuṭûbû'd-dâniyye fi şerḥi'd-Dâliyye** (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 997, 1057, vr. 112-193; Rabat, el-Mektebetü'l-vataniyye, nr. 379D; Tıtvân, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 739). Muhammed b. Mübârek es-Sicilmâsî el-Magrâvî'nin hemzenin tahffine dair yedi kıraat imamından Hamza b. Habîb ile İbn Âmir'in râvisi Hişâm b. Ammâr'ın görüşlerini açıklamak üzere yazdığı *Dâliyye fi'l-kırâʿât* adlı 144 beyitlik kasidenin şerhidir. Ahmed Huleyf Aynüşşak, Hasan es-Sânî Üniversitesi'nde eseri mezuniyet tezi olarak neşre hazırlamıştır (1992). **4. el-Ḳavlü'l-veciz fi kamʿi'z-zârî ʿalâ**

ḥameleti Kitâbillâhi'l-ʿazîz. Kıraat ve tecvid ahkâmıyla ilgili olarak sorulan altı soruya verilen cevapları içerir (nşr. Ebû'l-Heyssem eş-Şehbâî – Ahmed Abdülkerîm Necîb, Rabat 1428/2007). İbnü'l-Hayyât ez-Zükkârî eseri ihtisar etmiştir. **5. el-Aḳ-râṭ ve'ş-şunûf bi-maʿrifeti'l-ibtidâ ve'l-vuḳûf** (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 1953, 9346). İki bölümden meydana gelen eserin ilk bölümünde bir hatimde farklı kıraatleri cemetme keyfiyeti ve Mağrib'de İbn Gâzî'den beri uygulanagelen kıraat tariki, ikinci bölümde İbn Gâzî'nin talebesi olup Mağrib'de kıraatte vakıfları ilk koyan kimse kabul edilen Muhammed b. Ebû Cum'a el-Hebtî es-Sumâtî'nin bu hususla ilgili görüşleri açıklanmıştır. Tâhir eş-Şüfû', Rabat Muhammed el-Hâmis Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde hazırladığı yüksek lisans teziyle eseri neşre hazırlamıştır (1999). **6. İbrâzû'd-ḍamîr min Esrâri't-taşdir** (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 1051, 1057, 3893, 6039, 7132, 8309). eş-Şâtîbiyye tarikiyle yedi kıraat imamından rivayet edilen ihtilâf konusu iki vecihten hangisine edâ sırasında öncelik verileceği hususunda müellifin yazdığı *Esrârü't-taşdir (Urcûze fi taşdiri zi'l-vecheyn)* adlı manzumesinin şerhidir (nşr. Bûşitâ Ezâyîf, Rabat 1433/2012). **7. Teshîlû'l-me'âric ilâ taḥkîki'l-maḥâric** (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 1057). eş-Şâtîbiyye'nin "Maḥâricü'l-ḥurûf ve şifâtühâ" adlı babının şerhidir. Müellif bu eserini, İbnü'l-Hâcib'in eş-Şâfiyye'sinde harflerin mahre ve sıfatlarıyla ilgili bab üzerine kaleme aldığı ta'likten özetlemiştir. *Teʿlif fi maḥârici'l-ḥurûf* adıyla kayıtlı eser de (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 938, vr. 19^b-53^b) muhtemelen bu kitaptır. Muhammed ez-Zeyyânî, eseri Rabat Muhammed el-Hâmis Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlamıştır (2002). **8. Ecvice (Ecvice fi'l-kırâʿât, Teʿlif fi'l-kırâʿât).** Kur'an ilimleri ve kıraat konusunda müellife sorulan yirmi iki soruya verdiği cevapları içerir (el-Fihrisü'ş-şâmil, II, 629). Suâd Rahâim, Rabat Muhammed el-Hâmis Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde hazırladığı yüksek lisans teziyle eseri neşre hazırlamıştır (*Ecvicebetü Muhammed b. Abdisselâm el-Fâsî*, 1994). **9. Bernâmeçü (Fihrisü)ʿş-şüyûḥ**

(Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, nr. 312K, vr. 10-28). Müellifin kırâat-i seb'a konusunda ki hocaları vasıtasıyla İbnü'l-Cezerî ve İbn Gâzî'ye ulaşan isnadları ile bazı âlimlerin biyografilerine dair olup kıraatte senedin sıhhati ve icâzet konularında önemli bilgiler içerir (muhtevası için bk. Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye*, II, 30-31; M. Muhtâr Vüld Ebbâh, s. 554-558). Muhammed Ernî'nin Zêlû, Rabat Muhammed el-Hâmis Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde eseri mezuniyet tezi olarak tahkik etmiştir (*Fihrisü Muḥammed b. 'Abdisselâm el-Fâsî fi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 1993). Müellif ayrıca bu eserini nazma çekmiş olup yazma nüshaları *Fehrese manzûme* ve *Manzûme fi't-terâcim* gibi adlarla bazan eserle birlikte, bazan ayrı olarak kütüphanelerde kayıtlıdır (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 1051, vr. 229-245; nr. 1057, vr. 146-155; nr. 6778, 6799, vr. 114-118; Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, nr. 3443, vr. 300-312; bu manzume için ayrıca bk. Abdülhâdî Hamîtû, IV, 411-418). **10. Takyîd fi't-tecvîd** (Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, nr. 1149, vr. 69^b-74^b). **11. Ürcûze fî evcûhi'l-kırâ'ât** (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 7133). **12. İrşâdül-mesâlik ilâ Lâmiyyeti İbn Mâlik** (*Tenvîrül-havâlik min ercâ'i Lâmiyyeti İbn Mâlik, Şerḥu Lâmiyyeti'l-ef'âl*) (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 1276; Dârülbeyzâ, Melik Abdülazîz Ktp., nr. 275, 300/2). İbn Abdüsselâm'ın kaynaklarda *Risâle fî mâ hâlefe fihî mu'allimü's-şıbyân kavâ'id-e'l-edâ ve şürûti't-tecvîd, Ṭabaqâtü'l-muḥri'in, Risâle fî'l-meddi't-ṭabî'i* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdüsselâm el-Fâsî, *el-Kavlü'l-vecîz fî kam'i'z-zârî 'alâ hameleti Kitâbilâhî'l-'azîz* (nşr. Ebü'l-Heysen eş-Şehbâî - Ahmed b. Abdülkerîm Necîb), Kahire 1428/2007, neşredenlerin girişi, s. 5-21; Abdülkebir b. Meczûb el-Fâsî, *Tezkiretül-muḥsinîn bi-vefeyâtü'l-a'yân ve havâdisi's-sinîn (Mevsû'atü'l-âlemi'l-Mağrib* içinde, nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1996, VII, 2471; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 374; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 698; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye li-târîhi'l-Mağrib*, Muhammedîye 1410/1980, II, 30-31; a.mlf., *Ḳabes min 'atâ'i'l-maḥṭûti'l-Mağribî*, Beyrut 1999, I, 19-20; II, 766, 909, 1010; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 232, 285, 292, 297; II, 568, 569, 848-850, 981, 983, 1114; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 206; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'an, maḥṭûtâtü'l-kırâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, II, 628-629; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *İlhâfû'l-mü'tâlif bi-vefeyâtü'l-âlemi'l-karni's-şâlis 'aşer ve'r-râbî'* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, I, 92; M. Abdullah İnân v.dğr., *Fehârisü'l-Hizânetü'l-Haseniyye*, Rabat 1421/2000, II, 815-816, 1023-1024; İlyâs b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman el-Birmâvî, *İmâ'atü'l-fuzalâ'*

bi-terâcimi'l-kurrâ' fî mâ ba'ede'l-karni's-şâmin el-hicrî, Medine 1428/2007, IV, 254-257; Y. S. Allûş - Abdullah er-Racrâcî, *Fihrisü'l-maḥṭûtâtü'l-'Arabîyyeti'l-maḥfûza fi'l-Hizânetü'l-âmme*, Rabat 1421/2001, I, 13, 15, 25, 338; M. Muhtâr Vüld Ebbâh, *Târîhu'l-kırâ'ât fi'l-meşriḳ ve'l-mağrib*, İskenderiye 1422/2001, s. 553-560, 563, 577; Abdülhâdî Hamîtû, *Ḳurâ'etü'l-İmâm Nâfî' 'inde'l-Meğâribe min rivâyeti Ebî Sa'îd Vers*, Rabat 1424/2003, II, 201; IV, 397-455; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs* (nşr. Abdullah Kâmil el-Kettânî v.dğr.), Dârülbeyzâ 1425/2004, II, 357-358; Fethî el-Ubeydî, *el-Cem' bi'l-kırâ'âti'l-mütevâtire*, Beyrut 1427/2006, s. 181, 222, 299-300; İbn Zeydân, *Mu'cemü' ṭabaqâti'l-mü'ellifîn 'alâ 'ahdî devleti'l-Aleviyyîn* (nşr. Hasan el-Vezzânî), Rabat 1430/2009, II, 319-321; Mustafa el-Büinânî, "el-Fâsî, Muḥammed b. 'Abdisselâm", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Selâ 1425/2004, XIX, 6416; Fethî el-Ubeydî, "İbn 'Abdisselâm, Ebû 'Abdillâh Muḥammed", *Mv.AJ*, XXI, 79-82.

 AHMET ÖZEL

İBN ÂDİL

(ابن عادل)

Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer

b. Nüriddîn Alî

b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkı

(VIII./XIV. yüzyıl)

***el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb* adlı tefsirin müellifi, Hanbelî âlimi.**

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Kaynakların çoğunda vefat tarihi zikredilmediği gibi çoğu müteahhir eserlerde kaydedilen tarihler de birbirinden farklıdır. Muhtemelen tefsirinin Süleymaniye Kütüphanesi nüshasını (Cârullah Efendi, nr. 55) gören Bağdatlı İsmâil Paşa onun eserini 879 Ramazanında (Ocak 1475) tamamladığını kaydeder, Kehhâle de bu bilgiyi ondan aktarır. Muhammed Tâhir Bencbîrî 880'de (*Neylû's-sâ'irîn*, s. 299; Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâyi', sy. 17 [1417/1996], s. 16), Zirikî ise 880 yılından sonra vefat ettiğini söyler. Bu müellifler de söz konusu tefsirin bir nüshasında Tâhâ sûresinin sonunda bitiş tarihi olarak yazılan 15 Ramazan 880 (12 Ocak 1476) kaydına dayanmış olmalıdır (*Fihristü'l-Kütübḥâneti'l-Hidiviyye*, I, 196; M. Râgîb et-Tabbâh, XX [1396/1976], s. 383).

Hanbelî tabakat müellifi İbn Humeyd en-Necdî, Hâfız Nûreddin el-Heysemî ile (ö. 807/1405) Takıyyüddin el-Fâsî'nin (ö. 832/1429) İbn Âdil'den rivayette bulduklarını kaydeder (*es-Sühubü'l-vâbile*, II, 793); Heysemî'nin kendisi de Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebirî*'nden bir bölümü İbn Âdil'den okuduğunu belirtir (*Mecma'u'z-zevâ'id*, I, 12). Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî, Mâlikî kadısı Cemâleddin

Hâlid b. Yûsuf el-Bisâtî'nin (ö. 829/1426) İbn Âdil'den Arapça ve hesap öğrendiğini zikreder (*Ref'û'l-işr*, s. 475). Bu âlimlerin vefat tarihleri dikkate alındığında İbn Âdil'in VIII. (XIV.) yüzyılda (muhtemelen IX. [XV.] yüzyılın başlarına kadar) yaşadığı, vefat tarihi konusunda bazı çağdaş müelliflerin esas aldığı *el-Lübâb'a* ait nüshalardaki ferâğ kaydının gerçekte telif değil istinsah kaydı olduğu anlaşılmaktadır (ayrıca bk. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâyi', sy. 17 [1417/1996], s. 17-18). Nitekim *el-Lübâb'ın* Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasındaki (Cârullah Efendi, nr. 55) 879 tarihi de müellif nüshasından yapılan istinsah tarihidir. Yine kitabın Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunan (Nurbânû Sultan, nr. 27) III. cildi 881 (1476), başka bir hatla yazılan I. cildi (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 59) 884 (1479), II. cildi ise (nr. 60) 886 tarihini taşımakta, bu tarihlerin telifle ilgili olduğuna dair herhangi bir işaret bulunmamakta, nüsha ve hatların farklılığı bu tarihlerin istinsahla ilişkili bulunduğunu göstermektedir. Esasen Takıyyüddin el-Fâsî, İbn Âdil'in Haccâr ile Vezîre'den hadis dinlediğini kaydeder (*Zeylû't-Takıyyid*, II, 248). Burada sözü edilen Vezîre bint Ömer ed-Dımaşkıyye (Sittülvüzerâ) 716'da (1316) (a.g.e., II, 396-397), İbnü's-Şihne es-Sâlihî diye tanınan muhaddis Ahmed b. Ebû Tâlib el-Haccâr da 733'te (1333) vefat ettiğine göre (Kettânî, I, 340-341) İbn Âdil'in VIII. (XIV.) yüzyıl âlimlerinden olduğu kesinlik kazanmaktadır.

İbn Âdil'in "Nu'mânî" nisbesi konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüş olup *el-Lübâb'ın* nâşirleri nisbenin Bağdat ile Vâsıt arasındaki Nu'mânîyye adlı beldeyle (*el-Lübâb*, neşredenin girişi, I, 21), M. Münir Abdülfettâh el-Hâyik, Maarretün-nu'mân şehriyle ilişkili olduğunu söylemiştir (*Tefsîrül-Lübâb*, I, 6-7). Ancak Irak'taki Nu'mânîyye'nin İbn Âdil'in yaşadığı Suriye'ye (Şam) uzak bulunması Maarretün-nu'mân'ın nisbe şeklinin de "Maarrî" olması dolayısıyla muhtemelen her iki görüş de yanlıştır. Söz konusu nisbenin, İbn Âdil'e ait Dımaşkı nisbesi de dikkate alındığında Şam bölgesinde Rahbe'ye yakın bir mevkide Fırat havzasındaki Nu'mân vadisiyle yahut ashaptan Nu'mân b. Beşîr ile ilişkilendirilmesi daha mâkul görünmektaysa de tefsirine ait bazı yazmalarda Nu'mânî nisbesinden sonra "menşeen", bazılarında "neseben" kaydı bulunması bu nisbenin de adı geçen yer veya sahâbî ile ilişkisi konusunda tereddüt uyandırmaktadır. Kaynaklarda İbn Âdil'den övgüyle söz edilmiş,